

Сич Марина

аспірантка Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М.
Рильського НАН України, викладач
Мистецького коледжу художнього
моделювання та дизайну, ІМФЕ ім. Рильського
НАНУ

ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ СКУЛЬПТУРНОЇ ЧАСТИНИ ПАРКУ “ОЛЕКСАНДРІЯ”

Анотація. Статтю присвячено історії часткової втрати скульптур «Олександрії», розглядаються їх реконструкції, зроблені у ХХ сторіччі. Особливу увагу автор приділяє проблемам збереження скульптурних пам'яток парку.

Ключові слова: паркова скульптура, «Олександрія», садово-паркове мистецтво, реконструкція.

Аннотация. Сыч М. К постановке проблемы сбережения и реконструкции скульптурной части парка «Александрия». Статья посвящена истории частичной утраты скульптур «Александрии», рассматриваются реконструкции, сделанные в ХХ веке. Особое внимание автор уделяет проблемам сохранности скульптурных произведений парка.

Ключевые слова: парковая скульптура, «Александрия», садово-парковое искусство, реконструкция.

Annotation. Little owl of M. To raising of problem of economy and reconstruction of sculptural part of park «Alexandria». The article deals with the story of partial loss of Alexandria's park sculptures. Their reconstructions made in XX century are considered. A special attention is paid to the problems of preservation park sculpture.

Key-words: park sculpture, Olexandria, landscape art, reconstruction.

Постановка проблеми. Садово-паркові ансамблі XVIII-XIX ст. «Олександрія», «Софіївка», «Тростянець» відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами. Створені у період розквіту ландшафтного мистецтва, вони і на сьогоднішній день вражають своєю витонченою красою. Але, прикро подумати, що до нашого часу збереглося менше половини колишньої величі цих ландшафтних об'єктів.

Можна прийти висновку, що нині відвідувачу, оглядаючи дендрологічний парк «Олександрія» у місті Біла Церква Київської області, важко уявити первинний вигляд цього паркового ансамблю.

Більшість частин парку зазнали руйнівної дії під час громадянської війни 1918-1921 років. Як зазначають Сергій Галкін та Микола Осика, «парк дуже постраждав, ставши “надбанням народу”. Крім неосвічених селян „засліплених (як тоді полюблили говорити) віковою класовою ненавистю”, грабували і випробували «Олександрію» німці, петлюрівці, денікінці, білополяки, численні банди, що лютували тоді на Білоцерківщині» [2, с.23-24].

У цей період повністю зруйновано палацову частину, понівечено ландшафтні композиції, але, напевно, найбільшої шкоди було завдано скульптурній частині паркової композиції. У 1921 році парк було віддано у користування сільськогосподарському технікуму (нині Білоцерківський національний аграрний університет), який використовував його площі для заготівлі деревини і випасу худоби. Довершували руйнування роботи з проведення міського водогону.

Парк, який на той час було перейменовано на парк ім. Х. Раковського, навіть не намагалися зберегти у належному стані. «1 березня 1930 року міськрада Білої Церкви ухвалила рішення розібрати руїни споруд у парку імені Раковського, а одержаний матеріал використати на добудову лікарні та господарські потреби» [2, с.24]. І лише через намагання місцевих охоронців пам'яток культури вдалося зберегти ці об'єкти.

Ті руйнування, які розпочалися під час громадянської війни були довершені активними військовими діями, які відбувалися на території парку в період Великої Вітчизняної війни. Ті елементи паркового оздоблення, які не були пошкоджені, були частково вивезені, а парк і досі зберігає пам'ять про ті події, адже старі дерева, які зрізуються в цілях реконструктивної вирубки, містять у своїй деревині частинки снарядів і кулі.

У післявоєнний період починається відновлення інтересу до надбання минулих століть, в тому числі і до садово-паркового мистецтва. У 1946 році парк було передано у відання Академії наук Української РСР [2, с.24]. А вже у 1953 році парк було віддано у відання Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР. 1960 року «Олександрію» визнано парком-пам'яткою садово-паркової архітектури національного значення.

За словами директора Ботанічного саду ім. академіка О. Фоміна, В. В. Капустяна, Україна володіє значною кількістю визначних парків і садів (на 2001 рік на обліку й під охороною держави перебувало 83 парки

Надійшла до редакції 31.10.2012

– пам'ятки садово-паркового мистецтва національного значення та 427 парків пам'яток місцевого значення), проте більшість старовинних парків і садів перебувають у незадовільному стані [3, с.7].

Проблемами дослідження українських об'єктів садово-паркового мистецтва займалися І. Косаревський, І. Родічкін і О. Родічкіна, К. Гамалія, В. Маланюк, О. Соловійова та ін. Зокрема парку «Олександрія» присвячені дослідження А. Салатича, М. Грисюка, Д. Криворучка, Р. Косаревської, С. Галкіна, О. Гурковської, Є. Чернецького; реконструкції та створенні нових елементів у парку присвячені статті Л. Томіловича, Н. Дойко, І. Мордатенко, В. Рубис; ряд статей Н. Потапової висвітлюють дослідження колекції мармурових скульптур музею «Олександрії».

Метою статті є виявлення основних проблем при збереженні та реконструкції паркових об'єктів, з'ясування сучасного стану проведення даних робіт та можливих шляхів розв'язання даних проблем.

Результати дослідження. Дослідження садово-паркового мистецтва розпочинається в 30-х роках ХХ століття з появою нових вимог до вивчення паркобудування, що визначили інше функціональне призначення та інший зміст парків. Теоретичні праці попередніх сторіч у цій галузі часто знищувалися, оскільки, як вважалося, вони містили мало свідчень про архітектурно-художні якості, а більше містили дати, імена творців та будівельників [4, с.10-11].

З 50-х років ХХ століття починаються роботи з реконструкції паркових композицій на території «Олександрії», які значно ускладнюються через відсутність цілісної картини первинного задуму. У 1955р. Київоблпроект (нині Український науководослідний інститут цивільного сільського будівництва) розпочав роботи зі створення проекту реставрації та розвитку «Олександрії», який складався з двох етапів.

На початку 60-тих років на території парку проводяться розкопки під керівництвом М. М. Грисюка, які дали можливість сформулювати музейну колекцію скульптур парку.

Перший етап тривав до 1968р. В цей період були відреставровані існуючі архітектурні об'єкти та деякі паркові ділянки, фонтани, побудовані деякі господарські споруди, а також джерело «Лев», яке на думку автора реставрації Д. Криворучко, було недостатньо зручним [6, с.142]

Дослідники, які проводили не лише теоретичні, але й практичні роботи з реконструкції паркових композицій мали дещо різні уявлення та погляди на художній образ сучасної «Олександрії».

За словами кандидата іст. наук Л. Томіловича, за часів заснування парку у ньому переважали елементи рококо і центральна частина була створена у регулярному стилі, але у наступні періоди відзначається перевага романтичного стилю [6, с.137]. Проте, загалом структура даного парку підпорядковувався принципам класицизму, основним прийомом пейзажного типу парків та популярним на той час віянням романтизму. Згідно притаманній на той час паркам елітарній спрямованості, структура паркового ансамблю мала бути наповнена художніми образами, об'єднаними

єдиною темою, яка була б з легкістю прочитана високоосвіченими відвідувачами, але при цьому містила певні елементи, що спонукали для роздумів та варіативних інтерпретацій.

Другий етап реставраційних та реконструкційних робіт у парку під керівництвом Д. Криворучко, який тривав до 1974 року, включав у себе також нове розпланування західної частини з урахуванням історичних елементів планування та композиції парку. І, хоча, в цілому роботи були виконані на високому професійному рівні, композиційне ядро парку відтворити не вдалося, відтворення композиції «Варна» також викликає багато запитань щодо відповідності початковому задуму і завершеності. Що стосується формування нових галявин і композицій у західному і східному секторах парку, поєднання цих двох частин в єдине ціле – це було зроблене з більшим чи меншим успіхом [6, с.143-144]. В цей час підтримується, при проведенні відновлювальних робіт, намагаються підтримувати композиційну єдність ділянок парку, але не береться до уваги початкове семантичне значення паркового ансамблю. Зокрема, архітектор вважав доцільним ввести у структуру парку відмінні від історичних художні образи. Взв'язавши за основу літературні мотиви, а саме твори Лесі Українки, він створює у західній частині парку, низку композицій присвячених даній тематиці. Так у парку з'являються не лише нові насадження та ставки, але й скульптурні твори під назвою «Потерчата» і «Той, що у скелі сидить». З доцільністю такого рішення можна посперечатися, але не варто забувати перед ним стояло завдання не лише відновлення історичного парку, але й пристосувати його до нових потреб функціонуючого ландшафтного об'єкту у новому суспільному середовищі, тому його відступ від загального історичного образу є виправданим вимогами часу.

В. В. Капустян зазначає, що в історичному минулому сади та парки призначались переважно для обмеженого кола відвідувачів, а у ХХ столітті вони стали місцями масового відпочинку і, відповідно відбулися значні зміни у їх функціональній наповненості. Нове призначення диктує нові вимоги до паркової структури. На зміну погляду на парк як на високохудожній витвір мистецтва приходить більш утилітарний, де парк розглядається як місце комфортного відпочинку і розваг на природі [3, с.12].

Наступні теоретичні дослідження семантики паркових композицій здебільшого звертаються до твердження, що в основу ідейного задуму «Олександрії» було покладено мотиви «Божественної комедії» Данте Аліг'єрі, а на цю канву вже нанизувались композиційні елементи навіяні родинними зв'язками господарів, їх вподобаннями чи інтересами. Так, Є. Чернецький намагався пояснити символіку плану паркового ансамблю через образний ряд «Божественної комедії» та обґрунтувати ідею присвяти старовинного парку князю Г. Потьомкіну, адже власниця – О. Браницька – була його небогою [8].

Більшість реконструкцій об'єктів парку, виконаних після 1980 і до 2006 року, хоч і намагалися дотримуватись основ паркової композиції, але не були достатньо підготовленими з точки зору

історичних досліджень, адже більшість скульптур, які ніби відновлені за зразками тих, що існували на території парку за часів Браницьких, дещо відходять від історичної правди. Цієї ж думки дотримується Л. Томілович, який називає цей час – «періодом стагнації» і зазначає, що «об'єкти, що з'являються у парку, перш за все копії скульптур, які знаходилися тут до 1917 р., переважно значно відрізняються від оригіналів і розташовуються не на місці історичної локації» [6, с.144]. Ці твори, як правило, відповідають лише назві та тематиці скульптур минулого, а виконані з інших матеріалів, встановлені не завжди у відповідних місцях, лише частково відповідають стилістичним рисам скульптури періоду класицизму. Прикладом може служити скульптура «Гладіатора» та «Меркурія», які на історичних замальовках та фотографіях мають інший вигляд. Скульптура названа «Гладіатор», судячи з малюнку В. Ріхтера, та фотографії зроблених до 1914 року був копією Боргезьського борця. Копії цих скульптур були досить розповсюдженими у європейських парках англійського стилю цього періоду. Стосовно Меркурія, то, спираючись на фотографію з цією скульптурою перед Монаршим павільйоном близько 1914 року, Р. О. Косаревська визначає її як копію скульптури Джованні да Болоньї 1580 року [4, с.41]. На сьогодні у парку знаходяться їх тематичні відповідники, а не історичні реконструкції. Скульптура Діана Версальська відповідає своєму оригіналу, який, частково понівечений, зберігся і знаходиться у Білоцерківському краєзнавчому музеї, але копія встановлена у іншій частині парку, адже павільйон біля якого її видно на фотокартках до 1914 року не зберігся до наших днів і в даний момент ведуться роботи по його відновленню, а от скульптура Аполлона, яка теж знаходилася біля цього павільйону, на сьогодні відновлена в абсолютно іншому вигляді, ніж вона мала на дореволюційних фотокартках, де можна упізнати копію відомої скульптури Аполлона Бельведерського.

На такі значні зміни можна і не зважати, дотримуючись погляду, щодо постійного розвитку парку як живого організму, який змінюється протягом усього свого існування, адже сама природа, яка служить матеріалом для садово-паркового мистецтва, є живою і мінливою.

Як відзначають І. Родічкін та О. Родічкіна, сади та парки не були сталими витворами мистецтва, а зазнавали постійних змін ще за життя своїх господарів, підпорядковуючись зміні стилів та новим віянням, і тому об'єкти садово-паркового мистецтва є нашарування різночасової культури [7, с.9].

З іншого боку ці парки мають значну історичну цінність і відновлення їх відповідно до їх первісного вигляду є збереженням нашої історії для наступних поколінь. На відміну від природи, паркова скульптура, як складова паркового пейзажу, може століттями зберігати своє естетичне та інформативне значення. У даному випадку варто просто визначеної спрямованості робіт по реконструкції парку – чи це максимальне відновлення історичної правди, чи розвиток парку згідно нових, сучасних вимог та тенденцій садово-паркового мистецтва.

Якщо говорити про реконструкцію творів мистецтва, які були безпосередніми частинами паркових пейзажів, то це вимагає також консультацій фахівців з історії мистецтва, окрім архітекторів та скульпторів.

А будь-які ремонтні роботи у парках, «роботи, пов'язані з вирубками, встановленням скульптурних об'єктів, благоустроєм, мають погоджуватись із природоохоронними та пам'яткоохоронними органами на підставі документації, яка відповідає вимогам законодавства» [6, с.146].

Нажаль, парками на Україні не завжди опікуються спеціалісти з садово-паркового мистецтва, найчастіше такі посади займають випускники будівельних та лісогосподарських напрямів, відповідної галузі і «є гострий дефіцит відповідних фахівців, починаючи від докторів та кандидатів наук, фахівців середньої ланки і аж до садівників та майстрів, які безпосередньо зайняті створенням та експлуатацією зелених насаджень» [3, с.8]. Порівняно недавно на теренах нашої держави почали готувати спеціалістів з садово-паркового мистецтва. Хоча необхідність у цьому визнана на світовому рівні у 1980 році в рамках Міжнародної хартії з охорони історичних садів (Флорентійська хартія), яка рекомендує готувати спеціалістів для забезпечення охорони садів та ландшафтів [9].

Варто віддати належне кропіткій роботі по дослідженню та реконструкції історичних паркових об'єктів, як архітектурних, так і скульптурних на території парку «Олександрія», які, попри всі труднощі, проводяться в останні роки. Відновлено скульптурну частину колони «Пелікан», проведено реконструкцію Турецького будиночку, триває реконструкція ділянки навколо нього, встановлені втрачені раніше назви композиційних частин парку, як наприклад, острів Марії, де встановлено скульптуру «Марії», яка відповідає тій, що видно на малюнку В. Ріхтера, була спроба відновити скульптуру «Молочниці» у складі композиції Варна, тривають роботи по реконструкції Танцювального павільйону та ін.

Звісно, на сьогодні більшість парків мають затверджені проекти з реконструкції, але через відсутність відповідного фінансування ці роботи або ведуться дуже повільно, або не ведуться зовсім [3, с.8]. І гостро стоїть питання хоч про збереження існуючого стану цих об'єктів.

Як зазначає Л. Томілович, що у 1999 році «Будівлі ландшафтного парку «Олександрія», м. Біла Церква» внесені до Програми відтворення видатних пам'яток історії та культури України, тому існує юридична основа для подальшої успішної реставрації парку. Реалізація цієї програми затримується і ускладнюється відсутністю достатніх коштів, а також інертністю місцевих влад – у Києві, наприклад вона успішно реалізується [6, с.143].

Але недостатнє фінансування, не найбільша проблема, яка постає перед адміністрацією парку. Значної шкоди парковим об'єктам приносять відвідувачі, адже війни й революції уже в минулому, а скульптурні пам'ятки й надалі несуть втрати. І з кожним роком все більші... Ще за радянських часів скульптурна композиція «Лава декабристів» втратила один із своїх

елементів – шпагу, за роки незалежності продовжують нівечити «Потерчат» і скульптуру «Той, що в скелі сидить», спромоглися відпиляти і руків'я парасольки у скульптури «Китайця», повністю втратила свою лань скульптура «Діани». З музею парку в 1980 році було викрадено мармуровий бюст Гая Юлія Цезаря (h=45) невідомого автора та у грудні 2002 року портрет імператриці Катерини II (h=56), виконаний скульптором Шубінін [5, с.371].

Як зауважують Галкін, Гурковська і Чернецький «символічний парк був місцем, де створювали чи, принаймні, намагалися створити твори високого мистецтва, а такий вид діяльності є чужим для «трудящого населення». Зараз, коли «Олександрія» має «характер відкритості», традиційно низький культурний рівень «трудящого населення» становить одну з найбільших проблем існування дендропарку, та й руйнація резиденції в 1918р. була здійснена такими самими п'яними «трудящими» [1, с.9].

Тож, головними проблемами збереження та реконструкції скульптурної спадщини парку «Олександрія» є недостатнє фінансування, що гальмує і самі роботи по реконструкції і не дає можливості приймати належні міри щодо охорони цих об'єктів, нестача фахівців з мистецтвознавства та садово-паркового мистецтва для продуктивнішого проведення досліджень, які необхідні для реконструкції, а також низький рівень культури відвідувачів, які іноді зводять нанівець проведені дослідницькі та реконструктивні роботи.

А загалом, варто погодитися з думкою Капустяна В. В.: «для розв'язання проблеми збереження історичних парків слід об'єднати зусилля Академії наук України, Міністерства екології та природних ресурсів, Міністерства культури, Міністерства аграрної політики, Спільки архітекторів, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, екологічних громадських організацій та органів місцевої влади» [3, с.8].

Необхідною є систематизація існуючих історичних даних, як письмових так і картографічних, які є досить обмеженими, результатів археологічних досліджень 2002-2006 років, проведених на території парку, а також доробку художників-сучасників Браницьких – засновників парку, у яких, напевно, зосереджено більшу частину інформації щодо його початого вигляду.

Повернення пам'яткам, які дійшли до нашого часу, їх музейних функцій, відновлення садів і парків, що частково збереглися у тих стильових образах, у яких вони створювалися, – благородне завдання нашого часу. Це збагатить українську культуру, розкриє її невмирущі традиції, без засвоєння й переосмислення яких не можуть розвиватися мистецтво і культура в цілому [7, с.9].

На сьогодні, коли доступними є такі джерела історичних відомостей про парк «Олександрія» як акварелі Вілібальда Ріхтера, графіка Наполеона Орди, для дослідників відкриваються нові горизонти у цій сфері, що сприятиме поверненню колишньої величі цьому парковому ансамблю.

Література:

1. Галкін С. О. Гурковська, Є. Чернецький. Структура та символіка старовинного парку "Олександрія" в білоцерківській резиденції графів Браницьких/ 2-ге вид., доп. – Біла Церква. – 2007. – 96 с.
2. Галкін С., Осика М. "Олександрія" – рукотворне диво. Розповіді про всесвітньовідомий дендропарк у місті Біла Церква Київської області. – м. Біла Церква. – 2003. – 104 с.
3. Капуснян В. В. Парки: минуле, сучасний стан і проблеми реконструкції// Поезія українського парку/ Український культурологічний альманах. Хроніка 2000. – К. – 2001. – Вип. № 41-42. – 5-13 с.
4. Косаревська Р. О. Семіотика архітектурно-пейзажних формоутворень доби класицизму в Україні на прикладі білоцерківського парку "Олександрія": дис... канд. архітектури: 18.00.01/ Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К. – 2007. – 214 арк.
5. Потапова Н. Мармурові скульптури графів Браницьких в "Олександрії"// Мистецтвознавство України: Збірник наук праць. – К. – 2006. – Вип. 6-7. – с.504-523.
6. Томілович Л.В. Парк «Олександрія»: історія створення, юридичний статус, проблеми охорони/ Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. – Вип.2. Част.2. -2007.- Київ: Вид-во «АртЕк». – с.128-147.
7. Родічкін І. Д. Старовинні маєтки України: Книга-альбом/ І.Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К.: Мистецтво, 2006.- 384с. – ISBN 966-577-192-2
8. Чернецький Е. Меморіал світлейшому князю Григорію Потемкіну-Тавричеському в Белой Церкві. – Біла Церква. – 1997.
9. Прибега Л. Національно-правова та міжнародна охорона культурної спадщини/ НДІ пам'яток охоронних досліджень Міністерства культури України «Спадщина» 2007-2012. – Режим доступу: www.spadshina.org.ua/File/Pribega.doc